

ОБРАЗ ПЕРЕБЕНДИ ЯК ЮНГІВСЬКИЙ АРХЕТИП СТАРОГО МУДРЕЦЯ В КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО РОМАНТИЗМУ**Ірина КАЙЗЕР,**ВДНЗ України «Буковинський державний медичний університет», Чернівці (Україна)
irabosak06@gmail.com**THE IMAGE OF PEREBENDYA AS AN ARCHETYPE OF THE OLD WISE MAN OF KARL YOUNG IN THE CONTEXT OF EUROPEAN ROMANTICISM****Iryna KAIZER,**Higher State Educational Establishment of Ukraine «Bukovinian State Medical University», Chernivtsi (Ukraine)
ORCID ID 0000-0002-7202-7937; Researcher ID S-5839-2016

Каизер И. Образ Перевенди как юнговский архетип старого мудреца в контексте европейского романтизма. Цель предлагаемой работы – исследование идейно-эстетических фольклорных и литературных источников образа народного певца из поэзии Т. Шевченко «Перевендя».

Для достижения поставленной цели мы использовали историко-биографический, компаративный (сопоставление поэзии Т. Шевченко с литературными работами Э. Гофмана, А. Мицкевича), герменевтический и текстологический **методы**. В литературно-критической рецепции впервые исследуется образ сумасшедшего кобзаря как юнговский архетип в контексте фольклорных и литературных источников. Это и составляет **научную новизну** статьи.

Выводы. М. Ласло-Куцок права, рассматривая персонаж Перевенди на украинской фольклорной почве. Но этот образ функционирует в фольклоре как кодовый, архетипный, поэтому воспроизводится и европейскими писателями-романтиками.

Ключевые слова: Шевченко, Гофман, Мицкевич, Пушкин, архетип, романтизм, кобзарь-медиум.

Постановка проблеми та її зв'язок з важливими науковими завданнями. Творчий геній Т. Шевченка – багатогранний: від глибокого лірика до творця гострих епічних поем. Свої вірші він називав «думами», означаючи цим самим спорідненість із народною поетикою. Звідси покликання митця за поезією «Перевендя» – стати народним співцем. Та при скрупульознішому аналізі означаються не лише народнопоетичні витoki, а й інтертекстуальні джерела з античної, а також європейської літератури епохи романтизму. Отож, **мета** пропонованої розвідки – дослідження идейно-естетичних фольклорних та літературних ремінісценцій образу народного співця, складна рефлексія «кобзаря-мага», наділеного надлюдськими, трансцендентними можливостями, котрі різко контрастують із його підкреслено химерною зовнішністю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання проблеми. Першим на нефольклорний інтертекст «Перевенді» вказав І. Франко у праці «Вплив кобзарів та лірників»¹.

Свіже та оригінальне бачення властиве, безперечно, поглядам Ю. Івакіна², І. Дзюби³.

Цікавою, на нашу думку, була й спроба М. Коцюбинської «накреслити інтонаційний образ поета»⁴. Дослідник П. Іванишин наголошує на необхідності системного та глибокого підходу до вичення творчості Т. Шевченка, що «виходив би передусім з української перспективи і експлікував би феномен Шевченка-націотворця»⁵.

Варто згадати порівняльну літературознавчу студію Є. Нахліка «Доля–LOS–Судьба: Шевченко і польські та російські романтики». Використовуючи окремі здобутки різних літературознавчих теорій та методологій, науковець розв'язує проблему співвідношення «світоглядних та художніх шукань і творчої індивідуальності Шевченка»⁶.

Історичну місію України з погляду європейських мистецьких цінностей у порівняльному аспекті трактує румунський критик С. Груя⁷. Про романтичний контекст епохи Шевченка та його стосунки із діячами української

¹ Franko I. «Perednye slovo» [The front word], *Zibrannya tvoriv u 50-y tomakh [Collection of works in 50 volumes]*, K.: Nauk. dumka, 1980, T. 27, P. 288.

² Ivakin Yu. Notatky shevchenkoznavtsya: lit.-kryt. narysy [Notes of Shevchenko Scientist: literary and critical essays], K.: Rad. pys'm., 1986, 311 p.

³ Dzyuba I. Taras Shevchenko: Zhyttya i tvorichist' [Taras Shevchenko: life and creation], K.: VD «Kyuevo-Mohylans'ka akademiya», 2008, 720 p.

⁴ Kotsyubyn's'ka M. Etyudy pro poetyku Shevchenka. Lit.-krytychni narysy [Etudes about poetry of Shevchenko. Literary and critical essays], K., 1990, P. 4.

⁵ Ivanishyn P. Vul'hamyu «neomifolohizm»: vid interpretatsiyi do fal'syfikatsiyi T. Shevchenka [Vulgar "neomythologism": from interpretation to the falsification of T. Shevchenko], *Drohobych*, 2001, P. 5.

⁶ Nakhlik Ye. Dolya–LOS–Sud'ba: Shevchenko i pol's'ki ta rosiys'ki romantyky [Destiny–LOS–Destiny: Shevchenko and Polish and Russian romance], L'viv, 2003, 568 p.

⁷ Moysey A., Kaizer I. «Stelian Hruya – doslidnyk tvorchosti Tarasa Shevchenka» [Stelian Hruya as a researcher of Taras Shevchenko's creations], *Aktual'ni pytannya suspil'nykh nauk ta istoriyi medytsyny [Current issues of social studies and history of medicine]*, 2017, N 1 (13), P. 112–117.

культури йдеться у статті «Шевченко в колі класиків: нові підходи до вивчення творчості великого українського поета (на основі публікацій М. Ласло-Куцок)»⁸, народно-етичні аспекти життя і діяльності дізнаємося із розвідки А. Ткач.⁹

Виклад основного матеріалу. Дискусійним є погляд М. Ласло-Куцок на твір «Перебендя», який вона, на відміну від дослідників, що вбачали його внутрішній зв'язок передусім із фольклором, розглядає в контексті європейського романтизму. Румунська україністка зауважує, що «автобіографізм і фольклорні алюзії спричинились до того, що критика, звичайно, відносить цей твір до області тісного зв'язку Шевченка з українською народною традицією, з Україною взагалі. Але це лише поверхневий аспект цього твору...»¹⁰.

Про вплив літературної традиції, переважно романтичної, на оформлення образу Перебенді писав і Ю. Івакін. Дослідник наводить чимало аналогій до Шевченкового образу романтичного дивака-співця Перебенді – від химерних ентузіастів Е. Гофмана до образу поета в ліриці Пушкіна. Однак водночас Ю. Івакін вказує на те, що в образі кобзаря Перебенді відбилися і спогади поета про Україну. Це надає образіві неповторного українського колориту.

Отже, Ю. Івакін розглядає «Перебендю» двопланово. Дослідник робить слушні висновки: «...Безпосередню залежність «Перебенді» від згаданих творів так само важко довести, як і спростувати. Подібність не завжди є доказом залежності. Незаперечним є лише те, що всі ці твори були складовою частиною тієї літературної атмосфери, якою дихав Шевченко, і в цьому розумінні могли допомогти оформленню оригінальних поетичних ідей українського поета»¹¹.

Погляди М. Ласло-Куцок з цього приводу більш односторонні. Основна увага дослідниці зосереджена на доведенні європейськості романтичного образу лірника. Твір «Перебендя» румунська вчена вважає відбитком дуже яскравої в Петербурзі тих часів моди писати «під Гофмана». Дослідниця відмічає, що ці риси зустрічаються і в оповіданні «Портрет» зі збірки Гоголя «Арабески», яка з'явилася у 1835 році. Щоб краще зрозуміти спорідненість «Портрета» Гоголя і «Перебенді» Т. Шевченка, М. Ласло-Куцок звертається до праць ідеолога німецького романтизму Ф. Шеллінга, який у своїх «Штутгартських лекціях» визначав специфічний тип романтичного героя – вищою мірою ідеалізований, химерний, обов'язково з елементом безумства, що є характерною рисою незвичайності особистості, причетності її до надземних таємниць, духовної вищості щодо звичайних людей.

Славістка припускає, що інтерес Т. Шевченка до Е.

Гофмана, який був найпопулярнішим серед романтиків у Росії тих часів, посилюється тим, що Е. Гофман був кумиром М. Гоголя, якого в свою чергу обожнював Т. Шевченко.

Такий ланцюжок міркувань І. Михайлин називає багатокомпонентним і занадто гіпотетичним. Літературознавець вважає, що аналіз М. Ласло-Куцок «не виходить за межі непевних здогадів», однак виправдлує це тим, що в науці й постановка проблеми є важливим поштовхом для літературних досліджень у певному напрямку¹².

Для румунської славістки певною мірою твір «Перебендя» навіть ближчий до літературних праць Гофмана, ніж вищезгаданий «Портрет» М. Гоголя. Вона вважає, що «герой Шевченка не зазнає жодних змін, він не деградує, а залишається, як і персонажі Е. Гофмана – художники-романтики – вірним собі, ідеалізованим у вищій мірі»¹³. Особливістю цих персонажів є те, що вони духовно стоять вище інших людей, через що і страждають. Музикант у Е. Гофмана – справді божевільний. Але для автора це божевільня є лише ознакою причетності до таємниць, недоступних звичайним людям. Те саме і в Перебенді Т. Шевченка, який, фактично, не є божевільним, але до такої міри відрізняється від інших людей через спілкування з надприродними силами, що не може зжитися з людьми.

Крім зазначеного М. Ласло-Куцок, слід додати, що в образі кобзаря в поезії «Перебендя» – митець, своєрідний медіум, наділений здатністю емоційного впливу на слухачів, реципієнтів. Усвідомлюючи священну функцію кобзаря – посередника між Богом і людьми – поет, окрім цілого комплексу переживань, передає і специфічне відчуження: Перебендя ховається у святі моменти творчості й натхнення, «щоб люди не чули, / бо то Боже слово». Місія Перебенді – здійснювати діалог з Богом – спрямована на сприйняття кобзарем вищої істини. У поезії «Перебендя» поняття *кобзар* тотожне поняттю *поет, творець*. Схожий романтичний образ ми можемо побачити і в «Гофмановій ночі» М. Бажана, де Е. Гофман, сам по собі романтичний автор, виступає романтичним героєм, що одержимий творенням. Коли настає ніч, неодмінна і часта провідниця романтичних персонажів, то Гофман як герой поеми починає вести зовсім інше деміургійно-демонічне життя, породженням якого є його твори. У цей час розкриваються його медійні особливості, як і в будь-якого співця-кобзаря. Образ ночі втаємничує і залишає творця сам на сам з історичним минулим, з голосом предків.

На нашу думку, важливо також зазначити, що образ кобзаря Перебенді зі своїм філософським і художнім навантаженням є архетипним.

⁸ Kaizer I. «Shevchenko v koly klasykiv: novi pidkhody do vyvchennya tvorchosti velykoho ukraïns'koho poeta (na osnovi publikatsiy M. Laslo-Kutsyuk)» [Shevchenko in the circle of classics: new approach to the study of great ukrainian poet's works (based on publications of M. Laslo-Kutsyuk)], *Aktual'ni pytannya suspil'nykh nauk ta istoriyi medytsyny* [Current issues of social studies and history of medicine], 2017, N 3 (15), P. 100–103.

⁹ Tkach A., Yaremchuk I. «Boh, Bibliya i Ukrayina v tvorchosti velykoho Kobzarya» [God, the Bible and Ukraine in the creation of the great Kobzar], *Aktual'ni pytannya suspil'nykh nauk ta istoriyi medytsyny* [Current issues of social studies and history of medicine], 2017, N 1 (13), P. 127–130.

¹⁰ Laslo-Kutsyuk M. *Tvorchist' Shevchenka na tli yoho doby* [Shevchenko's creativity on the background of his time], Bukharest: Mustang, 2002, P. 141.

¹¹ Ivakin Yu. *Komentary do «Kobzarya» Shevchenka: poeziyi do zaslannya* [Commentary on the Shevchenko's «Kobzar»: Poetry before the Exile], K., 1964, P. 49.

¹² Mykhaylyn I. «Shevchenko: poshuky intertekstu» [Shevchenko: intertextual searches], *Zbirnyk istoriko-filolohichnoho tovarystva: Nova seriya* [Collection of Historical and Philological Society: a new series], 2004, T. 10, P. 323.

¹³ Laslo-Kutsyuk M. *Tvorchist' Shevchenka... op. cit.*, P. 143.

Він цілком відповідає *юнгівському архетипу мудрого старця*, що постає ще в казках завжди в той час, коли герой перебуває в безнадійній або амбівалентній ситуації, з якої може звільнитися лише в результаті ґрунтовного міркування на самоті. Старий мудрець уособлює, з одного боку, знання–пізнання, міркування, мудрість, розум, інтуїцію, а з іншого – моральні якості, як-от: доброзичливість, готовність допомогти. Однак М. Ласло-Куцюк при аналізі образу Перебенді нічого не згадує про архетипність, яка, на нашу думку, в даному випадку є дуже важливою.

У центрі романтичних творів Е. Гофмана також постає творча особистість, якій відкрита таємниця вищого духовного світу. Саме це вивищення власного духовного «я» особистості над загалом, сірістю соціальної дійсності на основі здатності до вищих почуттів та переживань є відмінною рисою європейського романтичного світосприйняття, яка об'єднує Шевченкового та Гофманового героїв.

На наш погляд, досліджуючи спорідненість персонажів Т. Шевченка і Е. Гофмана, слід також згадати і про романтичну іронію, що зустрічається у доробку обох письменників. Однак М. Ласло-Куцюк не акцентує на цьому факті критичного погляду.

Якщо аналізувати дійових осіб Т. Шевченка і Е. Гофмана під кутом зору філософських засад романтичної іронії, якими була пройнята вся доба романтизму, то слід зазначити, що герой Гофмана намагається вирватися з рамок навколишньої дійсності за допомогою іронії, але, розуміючи безсилля романтичного протистояння реальному життю, письменник сам підсміюється над своїм персонажем.

Т. Шевченко, як кожен великий романтик, умів також плакати і сміятися – сміятися іронічно і над собою, і над світом. Образ Перебенді у нього – химерний. За словником Б. Грінченка, слово «перебендя» означає «балагур», «капризник», «привередник». За В. Далем, «перебендивать» – «причудничать, привередничать». Тобто прізвищу кобзаря поет надав значення «дивак», «химерник», «не такий, як усі».

Хаос і химерність відчуттів, викликаних об'єктивним світом, у Шевченковій поезії присутні постійно. У першій частині вірша «Перебендя» роль співця змальована в хаосі суперечностей. Об'єктивність ставить перед поетом завдання пробуджувати людську свідомість, співати людям, «розганяти їм тугу». Суб'єктивність розкривається тут у драматичному неузгодженні з об'єктивним – лірик світом нудить, над ним «недоля жартує». Поет кількома рядками намагається розв'язати свою іронічну ситуацію:

Отакий-то Перебендя,
Старий та химерний!
Заспіває, засміється,
А на сльози зверне.

У другій частині «Перебенді» Т. Шевченко ще виразніше підкреслює суперечності суб'єктивного й об'єктивного. Поет іде в степ на могилу молитися, розмовляти з Богом, співати «Господню славу», лігати «орлом сизокрилим» у широкій блакиті. У заключних рядках парадоксальність своєї ситуації поет знову підкреслює внутрішнім діалогом:

...Добре, батьку, робиш,
Що співати, розмовляти
На могилу ходиш!
Ходи собі, мій голубе,
Поки не заснуло
Твоє серце,
та виспуй,
Щоб люди не чули!
А щоб тебе не цурались,
Потурай їм, брате!

Варто зазначити, що М. Ласло-Куцюк не ставить беззастережно «знак рівності» між гофманівськими персонажами і Перебендею. Вона зазначає, що Шевченко, коли писав аналізований твір, «ще намагався іти слідами німецької ідеалістичної естетики і тематики художників, які її представляли»¹⁴. Дослідниця вважає це підставою зарахувати Е. Гофмана до когорти письменників, які певною мірою мали вплив на творчість автора «Кобзаря».

І. Франко у своєму «Передньому слові» до видання «Т. Г. Шевченко «Перебендя»» (Львів, 1889), як і М. Ласло-Куцюк, трактує цей твір у порівняльному плані. Проте він пов'язує творчість Кобзаря з творчістю А. Міцкевича, зокрема «Імпровізацією» польського автора, а також із творами «української школи» в польській літературі – Т. Пандури, С. Гоцинського, М. Чайковського (але саме деталь божевілля, за спостереженнями М. Ласло-Куцюк, у цих творах відсутня).

На думку І. Франка, основна ідея «Перебенді» – протиставлення поета оточуючій його суспільності – «зовсім чужа всякій поезії народній, в котрій традиція, творчість масова цілковито стирає всяку індивідуальність і не дозволяє їй проявити себе. Ідеї такої не знають ані пісні народні, ані полународні епопеї індійські та грецькі; зароджується вона аж там, де суспільність людська значно вже розвивалась і розпалася на різко відмінні від себе верстви суспільні...»¹⁵.

Порівнюючи поетичну самобутність А. Міцкевича і Т. Шевченка на матеріалі «Імпровізації» та «Перебенді», І. Франко робить висновок: «Далеко не дорівнюючи Міцкевичеві в ширині думок, грандіозності картин і стилі фантазії, Шевченко дорівнював йому з погляду на метку характеристику головної фігури, а далеко перевищив його з погляду на ясність і реальність цілої картини»¹⁶.

М. Ласло-Куцюк, доводячи європейськість Шевченкового образу Перебенді, ґрунтовно розвиває відоме твердження І. Франка, який також відчувував вірш «Перебендя» від народної традиції, проте мав, як ми вже зазначили, інші орієнтири.

Загалом можна зробити **висновок**, що, розглядаючи образ Перебенді не на українському фольклорному ґрунті, М. Ласло-Куцюк має рацію. Так, цей образ безперечно зустрічається у фольклорі, що відображає ту чи іншу архетипну модель ставлення до світу, однак у романтичній літературі він використаний не як фольклорний, а саме як кодовий. Такий образ відтворюється багатьма європейськими поетами-романтиками: є і в Шевченка, і в Гофмана, і в Міцкевича, і в Пушкіна. Явище цього відтворення, на нашу думку, цілком закономірне, адже відомо, що кожна доба апробує різні

¹⁴ Ibid., P. 144.

¹⁵ Franko I. *op. cit.*, P. 288.

¹⁶ Ibid., P. 297.

архетипні варіанти в залежності від того, що саме підходить під її настрої. Романтична доба апробувала архетип мудрого старця, який втілюється в образі кобзаря, митця-деміурга, барда-медіума.

Kaizer I. The image of Perebendya as an archetype of the old wise man of Karl Young in context European Romanticism. The goal of proposed Work – study ideological and aesthetic folklore and literature of image of folk singer sources of Shevchenko's poetry "Perebendya".

To achieve the goal we used Historical and Biographical, comparative (comparison Shevchenko's poetry with literary works of E. Hoffman, A. Mickiewicz), textual and hermeneutic **Methods**. In the literary-critical reception desk for the first time examines the image of crazy kobzar a Jungian archetype in context folklore and literature sources. This is a **scientific novelty** of Article.

M. Laslo-Kutsyuk research "Perebendya", in contrast to the views of classical Ukrainian literature, which saw an intimate connection with poetry, especially folklore, considering in the context of European Romanticism.

Analyzed the poetry of Romanian Scientists believe a bright reflection in St. Petersburg fashion of the time to "turn Hoffmann." The researcher notes that these features are also found in the story "Portrait" from the collection of Gogol "Arabesque", which appeared in 1835.

The image kobzar poetry "Perebendya" – an artist, a kind of medium, has the ability emotional impact on the audience, recipients of his sacred function – to be a mediator between God and men.

In our opinion, it is important also noted that the image kobzar Perebendya with your own philosophical and artistic load is archetypal. He quite is responsible Jung's archetype of the wise old man, what appears in fairy tales always at a time when the hero is in a hopeless or ambivalent situation, which may get rid of only through thorough considerations alone. Old sage represents, on

the one hand, the knowledge – reasoning, wisdom, intelligence, intuition, and the other – moral quality, such as: goodwill, helpness.

Conclusions. M. Laslo-Kutsyuk right, considering the character Perebendya on Ukrainian folk soil. But this way operates in folklore as code, archetypal, so it works in writers of romanticism.

Keywords: Shevchenko, Pushkin, Hoffman, Mickiewicz, archetype, romanticism, Kobzar-medium

Kaizer Iryna – викладач кафедри суспільних наук та українознавства ВДНЗ України «Буковинський державний медичний університет», аспірант кафедри української літератури Чернівецького національного університету імені Ю.Федьковича. Автор низки науково-методичних публікацій. Відповідальний секретар спільного українсько-румунського наукового журналу «Актуальні питання суспільних наук та історії медицини». Коло наукових інтересів: сучасні літературознавчі методи (історико-порівняльний, герменевтичний, рецептивний, інтертекстуальний, соціонічний), викладання української мови як іноземної.

Kaizer Iryna – teacher of the department of Social Sciences and Ukrainian Studies of High Educational Establishment of Ukraine "Bukovinian State Medical University", postgraduate of the department of Ukrainian literature of Yuriy Fed'kovych Chernitsi National University. Executive secretaries of Ukrainian-Romanian scientific journal «Current issues of social studies and history of medicine». Research interests: modern literary methods (historical-comparative, hermeneutic, receptive, intertextual, socionic), Ukrainian language as a foreign language.

Received: 24.10.2017

Advance Access Published: November, 2017

© I. Kaizer, 2017